

УДК 351.862.4:342.9.072.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2024-3-3>

АНТИКОРУПЦІЙНІ ОРГАНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Майко Тетяна Степанівна,

кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0379-3056

Грушко Ірина Ігорівна,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8444-4706

Стрелков Владислав Володимирович,

Ph. D., старший викладач кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8436-3260

У статті з'ясовано роль антикорупційних органів у системі забезпечення національної безпеки України. Висвітлюється сутність антикорупційної системи як сукупності різнорівневих інституцій, спрямованих на боротьбу з корупцією. Розглядаються функції антикорупційних та залучених урядових органів, а також їхня взаємодія для забезпечення ефективності системи. Особлива увага приділяється ролі органів протидії корупції у підвищенні довіри громадян до владних структур, ефективному використанню державних ресурсів та запобіганню зовнішньому впливу через корупцію.

У статті проаналізовано вплив корупції на національну безпеку, акцентовано увагу, що корупція в державному управлінні та особливо у військовій сфері підриває національну безпеку, створюючи загрози для стабільності держави та життя її громадян. Особливу увагу приділено ефективності роботи антикорупційних органів, статистиці розслідувань та вироків, а також викликам, з якими стикаються ці органи в процесі своєї діяльності.

Запропоновано конкретні заходи для підвищення ефективності антикорупційних зусиль, включно з незалежною діяльністю від політичного впливу, міжвідомчу координацію, підвищення кваліфікації персоналу, впровадження технологічних інновацій, активне залучення громадянського суспільства та вдосконалення законодавчої бази. Акцентовано увагу, що лише через системний підхід та співпрацю державних інституцій, громадянського суспільства та міжнародної спільноти можна подолати корупцію та забезпечити стабільний розвиток України.

Висновки статті підкреслюють, що ефективна антикорупційна система є важливою передумовою для сталого розвитку країни, підвищення довіри громадян до державних інституцій та покращення міжнародного іміджу України. Наголошують, що робота антикорупційних органів потребує постійного вдосконалення та координації між різними інституціями, активної участі громадянського суспільства та міжнародного співробітництва, що дозволить підвищити ефективність боротьби з корупцією та забезпечити національну безпеку України.

Ключові слова: корупція, антикорупційні органи, антикорупційна система, національна безпека, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд, державне управління.

Maiko Tetiana, Hrushko Iryna, Strelkov Vladyslav. Anti-corruption bodies in the system of ensuring national security of Ukraine

The article explores the role of anti-corruption bodies in ensuring Ukraine's national security. It elucidates the essence of the anti-corruption system as a combination of multi-level institutions aimed at combating corruption. The functions of anti-corruption and relevant government bodies are examined, along with their interaction to ensure system efficiency. Special attention is given to the role of anti-corruption bodies in fostering citizens' trust in governmental structures, effectively utilizing state resources, and preventing external influence through corruption.

The article analyzes the impact of corruption on national security, emphasizing that corruption in public administration and especially in the military sphere undermines national security, creating threats to the stability of the state and the lives of its citizens. Special focus is placed on the effectiveness of anti-corruption bodies' work, investigation statistics, verdicts, and challenges faced by these bodies in their activities.

Concrete measures are proposed to enhance the effectiveness of anti-corruption efforts, including independent operation free from political influence, interagency coordination, personnel qualification enhancement, technological innovation implementation, active engagement of civil society, and legislative framework improvement. It is emphasized that only through a systematic approach and cooperation among state institutions, civil society, and the international community can corruption be overcome and Ukraine's stable development ensured.

The conclusions underscore that an effective anti-corruption system is a crucial prerequisite for the country's sustainable development, increased trust of citizens in governmental institutions, and improvement of Ukraine's international image. It is emphasized that the work of anti-corruption bodies requires constant improvement and coordination among various institutions, active participation of civil society, and international cooperation to enhance the effectiveness of anti-corruption efforts and ensure Ukraine's national security.

Key words: *Corruption, anti-corruption bodies, anti-corruption system, national security, National Agency for Corruption Prevention, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, High Anti-Corruption Court, public administration.*

Вступ. Корупція є однією з найсерйозніших політичних та соціальних проблем в Україні, яка підриває національну безпеку та створює значні загрози для стабільності держави. Корупція не лише знижує ефективність роботи державних інституцій, але й негативно впливає на економічний розвиток, соціальну справедливість і довіру громадян до влади. Особливо критичною ця проблема стає в умовах військової агресії, коли кожна помилка та нечесний вчинок можуть коштувати життів. Впливові міжнародні організації постійно звертають увагу на проблему корупції як на головну перешкоду для отримання інвестицій та інтеграції у міжнародні структури.

Зважаючи на високий рівень корупції в Україні, роль антикорупційних органів є надзвичайно важливою для відновлення довіри громадян до державних інституцій, залучення міжнародної підтримки та забезпечення сталого розвитку країни. Від їхньої ефективності залежить не лише внутрішня стабільність держави, але й її здатність протистояти зовнішнім загрозам, зберігати міжнародний авторитет та сприяти економічному зростанню.

Матеріали та методи. Дослідження проводилось на основі аналізу нормативно-правових документів, стратегічних планів, наукових досліджень, статистичних матеріалів та експертних висновків. Проведено аналіз офіційних даних Єдиного державного реєстру судових рішень щодо корупційних кримінальних правопорушень, що дало можливість визначити стан боротьби з корупцією уповноваженими органами.

Результати. Подолання корупції є складним процесом і передбачає створення антикорупційних органів і впровадження спеціальних інструментів для підвищення прозорості та підзвітності держави. Вони створюються з метою систематичної протидії корупційним діям на всіх рівнях влади та у різних сферах суспільного життя. Створення спеціалізованих антикорупційних органів є визнаною міжнародною практикою і передбачено другим Розділом Конвенції ООН проти корупції як один з основних заходів запобігання корупції.

Питання запобігання корупції в нашій країні та розбудови доброчесності є ключовими для міжнародних партнерів.

Успішність антикорупційних реформ на пряму впливає на перспективи вступу України до ЄС та НАТО, а також на рівень довіри міжнародних партнерів, що, в свою чергу, визначає обсяги економічної та військової підтримки. Крім цього, міжнародний досвід показав, що для країн, де корупція є системною проблемою, створення нових антикорупційних органів є ефективнішим і швидшим підходом, ніж реформування наявних структур. Україна також прийняла цей шлях, здійснивши масштабні реформи в антикорупційній сфері.

У 2014 році було прийнято Закон України «Про запобігання корупції», який визначив основні напрямки розвитку державної антикорупційної стратегії і створив законодавчу базу для формування її інституційної структури. Було створено профільні структури, які займаються боротьбою з корупцією в Україні.

Одним із перших новостворених органів стало Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) створене в березні 2015 року, проте розпочало свою діяльність у 2016 році. Впровадження даного органу було однією з умов отримання Україною безвізового режиму з ЄС. Воно займається перевіркою декларацій, поданих державними службовцями, розкриттям інформації про факти корупції або зловживання посадою, а також розробленням проєктів Антикорупційної політики. Метою створення НАЗК є організація роботи з запобігання вчиненню корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень шляхом виявлення та усунення чинників, які сприяють їх виникненню. НАЗК здійснює контроль за дотриманням антикорупційних правил чиновниками, політиками та політичними партіями, працює з викривачами корупції та реалізує комплексний підхід до попередження і боротьби з корупцією.

Іншим важливим органом у боротьбі з корупцією стало Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), створене у квітні 2015 році. НАБУ – це правоохоронний орган із широкими повноваженнями, відповідальний за попередження, виявлення, припинення і розкриття

корупційних кримінальних правопорушень. Однією з особливостей НАБУ є його здатність розслідувати справи проти високопосадовців, в тому числі чинної влади.

22 вересня 2015 року створена Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), яка була підрозділом Офісу генпрокурора України, а з 21 березня 2024 року, розпочала роботу як окрема юридична особа. Вона здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування НАБУ; підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; представляє інтересів громадян або держави в суді щодо злочинів, пов'язаних з корупцією а також представляє інтереси держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Вищий антикорупційний суд України (ВАКС) розпочав роботу найпізніше – 5 вересня 2019 року. Створення цього суду було однією з ключових вимог Міжнародного валютного фонду для продовження співпраці з Україною. Вищий антикорупційний суд (ВАКС) розглядає справи про корупційні злочини, які розслідувало НАБУ, і виступає як суд першої та апеляційної інстанцій. Перелік справ, що розглядає ВАКС, схожий із тими, що розслідує НАБУ, і включає корупцію, розкрадання державного майна, зловживання владою або службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, підкуп аудитора, нотаріуса, оцінювача. Під час повномасштабної війни Суд арештовує і передає у власність держави активи російських олігархів та колаборантів.

У зв'язку з потребою у вдосконаленні механізмів виявлення та розшуку незаконно виведених активів за межі України внаслідок здійснення корупційних та інших злочинів, необхідністю запровадження прозорих та ефективних механізмів управління арештованими активами, а також міжнародними зобов'язаннями України 24 лютого 2016 року запрацювало Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА).

Повна назва – Національне агентство України з питань виявлення розшуку та управління активами одержаними від корупційних та інших злочинів. АРМА за своїм змістом, за обсягом функцій і правовим статусом не має аналогів у системі органів державної влади в Україні. Вона є унікальним органом, що поєднує функції виявлення, розшуку та управління активами, що дає змогу забезпечити ефективну боротьбу з корупцією та іншими злочинами на національному рівні, а також сприяти виконанню міжнародних зобов'язань держави. АРМА створено за аналогом установ з повернення та управління активами, які успішно функціонують у державах-членах ЄС відповідно до рішення Ради Європейського Союзу № 2007/845/JHA від 06 грудня 2007 року та інших актів права ЄС [1].

Для ефективної боротьби з корупцією на всіх рівнях та на всій території України залучені крім спеціалізованих антикорупційних органів й інші державні інституції. Основна відмінність між ними полягає в спеціалізації. Антикорупційні органи зосереджуються на формуванні та моніторингу антикорупційної політики, розслідуванні та розгляді корупційних справ, що стосуються високопосадовців та великих сум коштів. В той час як інші залучені органи не сфокусовані виключно на корупції, а розслідують ширше коло кримінальних правопорушень. Разом ці інституції складають систему антикорупційних органів в Україні.

Систему антикорупційних органів України слід оцінювати з огляду на їх функціональність:

Превентивну функцію, що полягає в формуванні політики запобігання корупції здійснює НАЗК та залучені органи: Верховна рада України (приймає Закон про Антикорупційну стратегію та проводить тематичні парламентські слухання, антикорупційну експертизу законопроектів); Кабінет Міністрів України (КМУ) (затверджує Державну програму з виконання Антикорупційної стратегії); Міністерство юстиції України (МЮУ) (проводить антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, крім проектів законів) [2].

Оперативну функцію через розслідування корупційних правопорушень здійснюють НАБУ, САП та АРМА, залученими органами є: Національна поліція (розслідує більшість корупційних злочинів, що не належать до компетенції НАБУ та ДБР); Державне бюро розслідувань (ДБР) (розслідує окремі корупційні злочини, що вчинені правоохоронцями та організованими групами) Служба безпеки України (СБУ) (проводить оперативно-розшукову діяльність, у корупційних злочинах); Органи прокуратури (здійснюють процесуальне керівництво та підтримують обвинувачення в загальних судах у справах НП, ДБР, СБУ).

Судова функція – притягнення до відповідальності є у компетенції ВАКС, та загальних судів (розглядають кримінальні провадження про корупційні злочини, які розслідували НП, ДБР, СБУ, розглядають справи за адміністративними протоколами, складеними НАЗК та Нацполіцією та здійснюють розгляд справ про притягнення до цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення) [2].

Про ефективність органів, що протидіють корупції, можна судити із результатів дослідження «Спроможні, ефективні й незалежні: аналіз антикорорганів» яке охопило період з серпня 2020 року по червень 2023 року. Методологія дослідження була розроблена з урахуванням основних підходів Національної системи доброчесності, яку створила та впровадила міжнародна антикорупційна мережа Transparency International. Антикорупційні органи, включаючи НАЗК, НАБУ, САП, АРМА та ВАКС, оцінювалися за п'ятибальною шкалою, де 5 означає найвищий бал, а 1 – найнижчий.

За результатами дослідження інституції отримали такі оцінки:

ВАКС – 4,6 бала (у 2020 році – 4,0 бала)

САП – 3,5 бала (у 2020 році – 3,3 бала)

НАБУ – 4,3 бала (у 2020 році – 3,6 бала)

НАЗК – 3,7 бала (у 2020 році – 3,3; у оцінці 2021 року – 3,6 бала)

АРМА – 3,4 бала (у 2020 році – 3,0 бала)

При цьому зі 103 рекомендацій, наданих у дослідженні 2020 року, були виконані 23, частково виконані 36, а зовсім не виконані 41 [3].

Попри те, що результати досліджень показують успіхи в роботі антикорупційних органів і зменшення рівня топ-корупції в країні, результати діяльності НАБУ, САП та ВАКС поки що не задовольняють українців і міжнародних партнерів. Це очікувано, оскільки процес формування антикорупційної інфраструктури в Україні ще триває, і відповідальні органи не можуть працювати на повну потужність.

Наприклад, Спеціалізована антикорупційна прокуратура донедавна була лише підрозділом Офісу Генерального прокурора і лише недавно стала автономною. Це нерідко призводило до втрати важливих речових доказів у резонансних справах. Антикорупційне бюро також зіткнулося з труднощами: усю топ-корупцію в країні повинні були розслідувати лише 250 детективів, оскільки законодавство не дозволяло збільшити їх штат. Наприкінці 2023 року Верховна Рада вирішила цю проблему, дозволивши розширити НАБУ на 300 осіб протягом трьох років.

Центр громадського контролю і монітору наголошує, що для остаточного становлення антикорупційної інфраструктури потрібно зробити ще кілька кроків. Зокрема, необхідно створити автономну експертну установу при НАБУ та ухвалити закон про раціоналізацію Вищого антикорупційного суду. Цей закон дозволить розглядати корупційні справи одним суддею замість колегії з трьох суддів [4]. Варто зазначити, що ухвалення цього закону є однією з вимог Міжнародного валютного фонду на 2024 рік.

Із початку роботи НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС і АРМА суспільство очікувало від них максимально швидких результатів. Однак створення антикорупційних органів, навіть за наявності добре виписаного законодавства, не гарантує їхню ефективну роботу з самого початку. У процесі їхньої діяльності майже завжди виникають уроки, які потрібно вивчати і відповідно вдосконалювати правову рамку діяльності цих органів.

Оскільки ці органи створювалися і запускалися в різний час, за різних політичних та суспільних обставин, їхня синхронізація між собою та з іншими важливими відомствами затримувалася і не завжди була гладкою. Така система може працювати ефективно лише за умови повної взаємодії та абсолютної незалежності від владного апарату, представників якого вона має контролювати і карати за необхідності. Для цього потрібні висококваліфіковані та незалежні від політичних впливів кадри, а також правові гарантії їхньої незалежності [5].

Економічна Правда провела аналіз відкритих даних Єдиного державного реєстру судових рішень та статистичної інформації щодо кримінальних проваджень Офісу генерального прокурора. За вісім місяців 2023 року було зареєстровано 11,6 тисяч кримінальних проваджень, пов'язаних із корупцією. Однак, лише 25-35% цих справ доходять до суду, і менше половини з них завершуються вироком. Хоча кількість вироків зростає, більшість з них стосуються дрібних порушень, зокрема, підкупу поліцейських водіями, що зазвичай карається штрафом у 17 тисяч гривень (заслуга в покращенні статистики – нагрудні боді-камери у правоохоронців) [6]. Якщо виключити ці випадки, загальна тенденція вироків буде спадаючою.

Ситуація ще більше ускладнюється, якщо розглянути лише вищих посадовців, таких як судді, прокурори, народні депутати та міністри. Вироків щодо цієї категорії набагато менше, близько 15-20 на рік, і навіть ці вирoki часто є м'якими або скасованими в апеляційних інстанціях. Це свідчить про недостатню боротьбу з корупцією на високих рівнях влади або про те, що статистика спотворюється за рахунок дрібних порушень.

Аналіз показує, що за статтею 368 ККУ (одержання неправомірної вигоди) у майже половині випадків посадовці вищої та середньої ланок уникають покарання. На противагу цьому, чиновники нижчої ланки у 80% випадків визнаються винними. Однак, нові анти-

корупційні органи, такі як НАБУ, САП і ВАКС, демонструють більш рівномірний підхід до справ різних рівнів посадовців, на відміну від судів загальної юрисдикції [6]. Отже, бачимо поступове покращення у боротьбі з корупцією завдяки новим інституціям.

Для підвищення ефективності антикорупційних зусиль органів протидії корупції необхідно реалізувати низку конкретних заходів. Перш за все, важливо забезпечити незалежність антикорупційних органів шляхом внесення поправок до законодавства для захисту їх від політичного впливу та запровадження прозорих процедур відбору і призначення керівництва із залученням міжнародних експертів та громадських організацій. Зміцнення інституційної співпраці між НАЗК, НАБУ, САП, АРМА, і ВАКС можливе через створення міжвідомчої координаційної ради та впровадження ефективних механізмів обміну інформацією і даними між антикорупційними органами та правоохоронними структурами.

Підвищення кваліфікації персоналу антикорупційних органів можна досягти шляхом організації регулярних тренінгів і навчальних програм, а також створення програм стажування та обміну досвідом з антикорупційними органами інших країн. Впровадження технологічних інновацій, таких як сучасні аналітичні системи для моніторингу та виявлення корупційних схем і вдосконалення системи електронного декларування активів посадовців з автоматичним аналізом та перевіркою даних, також сприятиме підвищенню ефективності.

Залучення громадянського суспільства є ключовим аспектом успішної антикорупційної політики. Створення платформ для активного залучення громадськості до моніторингу антикорупційної діяльності, зокрема через громадські ради при антикорупційних органах, а також проведення масштабних освітніх кампаній для підвищення обізнаності громадян про антикорупційні механізми та можливості повідомлення про корупційні правопорушення, допоможе підвищити прозорість і підзвітність влади.

Необхідно вдосконалити законодавчу базу, та ухвалити закон про раціоналізацію Вищого антикорупційного суду, що дозволить розглядати корупційні справи одним суддею замість колегії, та внесення змін до законодавства для посилення відповідальності за корупційні злочини, включаючи збільшення строків покарання та розширення переліку корупційних правопорушень. Підвищення прозорості та підзвітності можна досягти шляхом зобов'язання антикорупційних органів регулярно публікувати звіти про свою діяльність та досягнення і запровадження механізмів незалежного аудиту та оцінки ефективності антикорупційних органів із залученням міжнародних експертів.

Зміцнення матеріально-технічної бази антикорупційних органів включає забезпечення достатнього фінансування для належного виконання їхніх функцій та підвищення рівня технічного оснащення, доступ до сучасних технологій та засобів зв'язку. Реалізація цих заходів допоможе створити більш ефективну та прозору систему протидії корупції, сприяючи зміцненню національної безпеки України

Висновки. Антикорупційні органи відіграють ключову роль у системі забезпечення національної безпеки України. Їхня ефективна діяльність є важливим чинником у зміцненні довіри громадян до державних інституцій та забезпеченні стабільності й розвитку країни. Створення таких органів, як НАБУ, САП, АРМА, НАЗК і ВАКС, стало значним кроком у боротьбі з корупцією на найвищих рівнях влади, що безпосередньо впливає на національну безпеку.

Важливою складовою успішної антикорупційної політики є активне залучення громадян до процесу боротьби з корупцією. Громадянське суспільство може виступати як потужний контрольний механізм, сприяючи виявленню корупційних дій та підвищуючи підзвітність влади. Освітні кампанії та програми, спрямовані на підвищення обізнаності населення щодо корупції та її наслідків, допомагають формувати нетерпимість до корупційних практик та активізують громадянську участь у антикорупційних заходах.

Однак для досягнення повної ефективності антикорупційні органи повинні мати повну незалежність від політичного впливу та забезпечуватися кваліфікованими кадрами. Необхідно постійно вдосконалювати законодавчу базу та механізми взаємодії між різними антикорупційними органами та іншими державними структурами. Зміцнення співпраці з міжнародними організаціями та обмін досвідом з іншими краї-

нами також є важливим для підвищення ефективності антикорупційних заходів.

Успішна антикорупційна політика сприятиме зміцненню національної безпеки України, підвищенню рівня довіри громадян до держави та створенню стабільного та процвітаючого суспільства. Активна участь громадян, прозорість та підзвітність влади, а також непохитна незалежність антикорупційних органів є ключовими компонентами цієї політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Місія. Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів – arma.gov.ua. URL: <https://arma.gov.ua/mission> (дата звернення: 14.05.2024).
2. Антикорупційна система в Україні. *Офіс доброчесності НАЗК*. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/antykoruptsiyna-systema-v-ukrayini> (дата звернення: 10.05.2024).
3. Спроможні, ефективні й незалежні: аналіз антикорорганів. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/spromozhni-efektyvni-j-nezalezhni-analiz-antykoruptsiynyh-organiv/> (дата звернення: 07.05.2024).
4. Корупція під час війни. Хто винен та як запобігти?. Центр громадського моніторингу та контролю. URL: <https://naglyad.org/uk/2024/04/16/koruptsiya-pid-chas-vijni-hto-vinen-ta-yak-zapobigti/> (дата звернення: 15.05.2024).
5. Що гальмує роботу антикорупційної системи? *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/news/shho-galmuye-robotu-antykoruptsijnoyi-systemy/> (дата звернення: 17.05.2024).
6. Економічна правда. Чи стали під час війни краще боротися з корупцією?. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/09/21/704589/> (дата звернення: 14.06.2024).

REFERENCES:

1. ARMA (2024). Misii. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyjavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv [Mission. National Agency of Ukraine for detection, search and management of assets obtained from corruption and other crimes]. Retrieved from: <https://arma.gov.ua/mission> [in Ukrainian].
2. Ofis dobrochesnosti NAZK (2024). Antykoruptsiina systema v Ukraini [Anti-corruption system in Ukraine]. Retrieved from: <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/antykoruptsiyna-systema-v-ukrayini> [in Ukrainian].
3. Transparency International Ukraine (2023). Spromozhni, efektyvni y nezalezhni: analiz antykororhaniv [Capable, effective and independent: an analysis of anti-corporeal bodies]. Retrieved from: <https://ti-ukraine.org/research/spromozhni-efektyvni-j-nezalezhni-analiz-antykoruptsiynyh-organiv/> [in Ukrainian].
4. Center for public monitoring and control (2024). Koruptsiia pid chas viiny. Khto vynen ta yak zapobihty? [Corruption during the war. Who is to blame and how to prevent?]. Retrieved from: <https://naglyad.org/uk/2024/04/16/koruptsiya-pid-chas-vijni-hto-vinen-ta-yak-zapobigti/> [in Ukrainian].
5. Ryzhenko K. (2023). Shcho halmuie robotu antykoruptsiinoi systemy? [What slows down the work of the anti-corruption system?]. Retrieved from: <https://ti-ukraine.org/news/shho-galmuye-robotu-antykoruptsijnoyi-systemy/> [in Ukrainian].
6. Ekonomichna pravda (2023). Chy staly pid chas viiny krashche borotysia z koruptsiieiu? [Did they become better at fighting corruption during the war?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/09/21/704589/> [in Ukrainian].